

Др РАДОСЛАВ РАСПОПОВИЋ

ВОЈНА КОНВЕНЦИЈА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И РУСИЈЕ (1910)

-Прилоз њихтању руске војне субвенције Црној Гори-

Војна конвенција између Црне Горе и Русије закључена је на самом крају прве деценије XX вијека. Конвенцију је у име Црне Горе потписао министар војни Иво Ђуровић, на Цетињу, 17/30. новембра 1910. године, а у име Русије, у Петрограду 2/15. децембра, ресорни министар у царској влади, Владимир Александрович Сухомлинов. Мада је одређивала услове војне помоћи Црној Гори и имала елементе савезничког споразума, јер је краљевску владу обавезивала да стави на располагање све оружане снаге Краљевине на први позив руског цара, она је представљала и акт којим су се настојали отклонити политички проблеми, тих година видно присутни у односима између двије земље.

Специфичност садржаја овог документа а тиме и необичности, у односу на остале врсте уговора билатералног карактера које је током независног постојања закључила Црна Гора, још увијек нису наишли на адекватну научну пажњу. Без потпунијег објашњења остали су разлози који су условили њено потписивање. У сусрету са овим актом историчари су се углавном задржавали на чињеници да су конвенцијом руском цару „препуштена суверена права располагања црногорском војском”.¹ Указивање на садржај њених одредби, које су је чиниле ријетким примјером „међудржавног уговора, који тако неприкривено и драстично свједочи о неравноправности између двије по снази неједнаке стране потписнице”,² други је карактеристичан моменат који је био у видокругу интересовања науке. Шта је, пак, пресудно условило да се баш 1910. такав споразум закључи-образлагано је углавном с аспекта унутрашњих прилика у Црној Гори.

¹ Радоман Јовановић, *Успостављање руске војне мисије у Црној Гори*, Војноисторијски гласник бр. 1, Београд 1966, 87.

² Др Никола Шкерковић, *Из односа Црне Горе и Русије - Војна конвенција из 1910*, Истријски записи, књ. XVI, св. 3-4, титоград 1959., 114.

У претходно цитираном раду Николе Шкеровића, историјска позадина настанка ове конвенције везује се за тражење пута краља Николе „да поправи свој уздрман положај у спољној политици, надајући се да ће тако поправити и свој положај у земљи”.³ По њему, „на потписивање уговора са тако тешким условима краља Николу је, очигледно, натјерала голема невоља. Његов углед, нарочито последице тешких потреса у земљи, био је знатно опао у очима српског, југословенског и словенског јавног мњења. Све чешће је апострофиран као непоуздан национални патриота, а понекад и као издајник зајетне српске мисли”.⁴ Ти разлози, као и страх од престижа Карађорђевића, били су, по оцјени Шкеровића, одлучујући чиниоци који су краља определијели да у уској повезаности са Русијом тражи „снажну подршку, која би му помогла да поврати окрњени углед и обезбиједи опстанак свој и своје династије”.⁵

Иако су наведени моменти свакако били присутни и имали одговарајући утицај, они, будући врло уопштено представљени, не указују на сву сложеност околности које су условиле закључивање конвенције. Штавише, могли бисмо рећи да је истицањем превасходно интереса Црне Горе и њене династије да везивањем за Русију путем конвенције учврсти спољну и унутрашњу стабилност земље, прилично једнострано приказан комплекс црногорско-руских односа, а занемарени су и неки аспекти руске спољне политике према Балкану и мјесту Црне Горе у њој.

У првој деценији XX вијека суштину руске балканске политике чинила су настојања да се избјегне губитак престижа у словенским земљама, одржи равнотежа снага са другим европским силама, односно очува *status quo* на европском југоистоку уз избјегавање заплета ширих размјера. У констелацији односа створеној већ током првих година XX вијека са таквом политиком Русије, помало неочекивано, сукобила се Црна Гора. Њен покушај да последице војног пораза Русије на Далеком истоку ослонац за своје спољнополитичке планове пронађе у блиским политичким везама са другим великим силама, и поред вјештог лавирања цетињског двора између Петрограда и Беча а потом и Рима, наишао је на нескривени отпор руске владе. Због глобално измијењених спољнополитичких прилика, једини ефикасан начин који је царска влада могла користити да би сачувала раније позиције своје земље у Црној Гори била је њена војна помоћ. Војна субвенција, дуги низ година исплаћивана Црној Гори, осим своје стварне намјене,⁶ у насталој ситуацији добила је и много наглашенији политички значај. Појавила се као важно средство за одржавање политичког утицаја

³ Исто, 114.

⁴ Исто, 147.

⁵ Исто, 147.

⁶ Војна помоћ Русије Црној Гори била је посебно изражена током XIX вијека, а нарочито у вријеме ослободилачких ратова 1876-1878. Од 1895. године, на основу одобрења цара Николе II, као стална ставка у буџету Министарства војног за помоћ црногорској војсци био је одређен расход од 82.000 рубаља. Од новембра 1900. од тог

Русије и начин контроле спољнополитичког дјеловања Црне Горе. Закључивање војне конвенције, која је у својој позадини имала ово питање, био је покушај очувања, односно формалног озакоњења, такве врсте утицаја Русије над Црном Гором. До дефинитивног уговорног регулисања услова пружања руске војне помоћи Црној Гори то питање прошло је кроз неколико фаза са различитом историјском позадином. Због њиховог значаја за настанак војне конвенције кратко ћемо се задржати на неким од њих.

I

Политички односи између двије земље свакако су били исходни моменат који је, даљим слиједом догађаја, довео до закључивања војне конвенције између двије земље. Али, иако се овакве врсте међународних аката најчешће појављују као видљиво свједочанство усклађених и узајамно корисних интереса, и као показатељ добре сарадње између држава уговорница, у случају Црне Горе и Русије није било тако. Напротив, историјски претекст овог документа можемо тражити у политичкој кризи у коју су, након неколико деценија велике блискости, почели да западају односи између двије земље.

Заузетост Русије проблемима на Далеком истоку, а затим и неуспјеси у рату са Јапаном, утицали су да већ средином 1904. књаз Никола и остали црногорски званичници отпочну са испољавањем неубичајене наклоности према дипломатским представницима Аустро-Угарске и Италије на Цетињу. Услиједиле су и прве критике упућене Русији у погледу недовољне пажње према Црној Гори и стања у њеној војсци, које су ишли и до злурадих коментара „како ће ускоро генерала Куропаткина везаних руку одвести у Јапан”.⁷

По спољним манифестацијама криза у црногорско-руским односима видљиво заострена средином наредне године у виду познатог „Соловјевљевог случаја”. Опозив руског дипломатског представника на захтјев црногорског књаза био је догађај без преседана у историји дипломатских односа двије земље. И повод којим је он био изазван, гледано из угла дотадашњих међусобних односа, готово да је био невјероватан. Према писању „Новог времена”, тога дана када је јапанска флота разбила руску код Цусиме, у Подгорици је требало да се одржи освећење нове зграде италијанског монопола дувана. Руски отпражник послова на Цетињу Ј. Ј. Соловјев тражио је да се свечаност одложи, или да се, у крајњој мјери,

износа је задржавана сума од 40.000 рубаља ради исплате доспјелих анuitета по зајму руској државној банци. Након државних реформи из 1902. у оквиру укупног повећања помоћи Црној Гори на износ од 500.000 рубаља за финансирање војних потреба био је предвиђен дио од 249.000 рубаља, што је са ранијом субвенцијом од 82.000 укупно износило 331.000 рубаља. Р. Јовановић, *Успоштавање руске војне мисије у Црној Гори*, 81-83.

⁷ Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), Ф. 2000. Оп. I, д. 286, л. 49.

опозове учешће два црногорска батаљона која су издржавана на рачун руске субвенције. Књаз Данило, који је због одсуства оца био регент књажевства, одбио је ту молбу.⁸ Није одржан ни парастос за руске морнаре погинуле у Цусимској бици, а на свечаности у Подгорици црногорски престолонаследник подигао је чашу у здравље јапанског адмирала Тогоа. Руски отпратник послова, који је о свему обавијестио своју владу, због „жалби” на његово понашање које је изнио престолонаследник Данило, а подржао књаз Никола, морао је бити повучен.

Случај са Соловјевом је не само илустративно говорио о паду руског утицаја у Црној Гори, него је и свједочио и о снажном економском присуству Италије у њеном унутрашњем животу. Радило се, у ствари, о новим тенденцијама у спољној и унутрашњој политици Црне Горе, до којих је дошло последице ратног неуспјеха Русије, односно са слабљењем њених позиција на европском југоистоку.

Сумњајући у способност руске владе да, након тога, Црној Гори пружи потребан ниво политичког и економског покровитељства, књаз Никола је веома брзо покушао да обезбиједи заштиту моћних сусједа, Аустро-Угарске и Италије. Дипломатски представници Русије у Црној Гори јављали су својој влади да је већ у јесен 1904. црногорски књаз предложио министру спољних послова Аустро-Угарске, грофу Голуховском, да са Црном Гором закључи посебан политички споразум „за случај усложњавања ситуације на Балкану”.⁹ Пошто је, према истим извјештајима, „одбијен” овај књажев предлог, пажња је скренута на Италију. Приликом боравка у Риму, у новембру 1904, књаз је остварио значајне резултате на унапређењу црногорско-италијанских односа. Они су се тицали како војне тако, у много већој мјери, будуће економске сарадње двије земље. Ускоро по књажевом повратку, италијанске компаније добиле су концесију за изградњу барске луке, жељезничке пруге Бар-Вирпазар и даље до Подгорице, као и могућност да уз одређене погодности развију своју дјелатност и у другим областима.¹⁰

Овакав развој догађаја код руских званичника изазвао је забринутост, али и унио значајну дозу разочараности, због изневјерених очекивања у политичку лојалност и захвалност Црногораца за помоћ коју

⁸ Новое Время, 28. ноября 1905.

⁹ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 1-7.

¹⁰ Италијанско друштво које је држало у закуп Црногорски монопол дувана стекло је право пловидбе по Скадарском језеру, које је раније имало Англо-црногорско друштво. Италијани су показали спремност да почну експлоатацију шумских и минералних богатстава Црне Горе, ради чега је почета изградња пута од Подгорице до Колашина, којим би у блиској будућности Италијани одвозили поменута црногорска богатства. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 1-7. Видјети: Војвода Гавро Вуковић; *Огломак из дипломатских односа са Русијом, три наша сукоба с руском дипломацијом*, Мемоари, Цетиње-Титоград 1985, 83-133; Соловјев Ю. Я. *Воспоминания дипломата 1893-1922*, Москва 1939; Радоман Јовановић, *Један инострани оштор продирању италијанској кайишала у Црну Гору*, Историјски записи 1961, књ. XVIII, св. 3, 417-442.

им је дуги низ година пружала Русија. Уз критички однос према црногорским властима и политици коју су оне водиле, код царске владе тада се појавила и потреба за преиспитивањем руске политике према Црној Гори. У вези са тим, као једно од најзначајнијих, на дневном реду се нашло питање сврсисходности даље војне помоћи, реализоване путем исплате војне субвенције.

Значај руске војне субвенције за Црну Гору био је веома велики. Он се огледао у томе да је захваљујући њој било омогућено издржавање црногорске војске већ и њено одржавање на потребном борбеном нивоу. Важност је имао и психолошки аспект њеног одобравања, јер је исплата руске војне помоћи представљала вид моралне подршке Књажевству, како на унутрашњем плану тако и у односу према непријатељски расположеним сусједима.

Питање продужења руске војне субвенције није било наметнуто само кризом у руско-црногорским односима. Расправа о њему од стране надлежних војних и политичких кругова Русије дошла је по природи ствари, због тога што је 1. јануара 1906. истицао првобитно договорени рок њене исплате. Тиме се питање доношења нове одлуке о продужењу само по себи наметало.

Војна субвенција црногорској влади од 82.000 рубаља годишње, са роком исплате од десет година (почевши од 1. јануара 1896), била је одобрена 20. јуна 1895. по одлуци тадашњег министра војног Обручева.¹¹ На основу личног обраћања књаза Николе, одлуком руског цара 19. априла 1902. војна субвенција је повећана до 331.000 рубаља.¹² Допунска сума од 249.000 била је намијењена за војне трошкове изнад оних првобитно утврђених по предрачуну Министарства војног. Приликом доношења ове одлуке није утврђен никакав рок исплате допунске субвенције. Због тога се крајем 1905. поставило питање - да ли и за та средства треба да важи рок утврђен за субвенцију из 1895, или она треба да буду исплаћена у новом десетогодишњем периоду.

У Црној Гори су сматрали да исплата руске војне субвенције за наредни период не може бити доведена у питање. Таквог мишљења нису, међутим, били и чланови царске владе. Сврсисходност даље војне помоћи Црној Гори они су везивали како за стање заострених политичких односа тако и за чињеницу да је црногорско Министарство војно планиране реформе спроводило недовољно енергично.

Руски војни агент у Црној Гори Николај Михаилович Потапов, посматрајући ово питање искључиво са војног аспекта, у рапорту Виталију Платоновичу Целебровском, начелнику војностатистичког одјељења Генералног штаба, од 9/22. маја 1905. изнио је сумњу у погледу корисности војне помоћи Црној Гори - ако Русија „нема никаквих гаранција да ће

¹¹ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 318. л. 1-2.

¹² Исто.

књаз Никола и његова влада стварно оправдати та средства”.¹³ Претпостављајући да се реформа војске, која је била у току, у грубим цртама, може завршити до 1. јануара 1908, Потапов је, износећи прецизне податке о расходима потребним за обављање преосталих послова, предлагао да се исплата војне субвенције до тог рока и продужи.¹⁴

Послије свестраног разматрања овог питања, имајући у виду још увијек неизвршену реорганизацију црногорске војске, као и недостатак резерви војног материјала неопходних у случају рата, које Црна Гора није могла да обезбиједи из сопствених средстава, Главни штаб руске армије предложио је продужење исплате војне субвенције црногорској влади у износу од 331.000 рубаља годишње. С обзиром на ранију недефинисаност рока исплате укупних средстава, Главни штаб је констатовао: ако се сматра да рок субвенције, у пуном износу, истиче 1. јануара 1906, онда је могуће њено продужење за наредних пет година, у истим сразмјерама као и до тада, тј. 82.000 рубаља за војни буџет Министарства, а 249.000 за друге трошкове. Тиме је исплата субвенције у истом износу и под непромијењеним условима продужена до 1. јануара 1911. године. Одлуку о томе потписао је министар војни генерал-мајор Виктор Викторович Сахаров.¹⁵

Међутим, због политичког значаја овог питања, односно због чињенице да је војна субвенција била средство за одржавање руског утицаја у Црној Гори, 17/30. јула 1905. министар спољних послова Владимир Николајевич Ламздорф обратио се В. В. Сахарову молбом да се објављивање одлуке о продуживању војне субвенције одложи „до погоднијег момента” због „начина дјеловања књаза Николе” у вријеме рата Русије с Јапаном. Истовремено, он је поновио питање неопходности појачане контроле трошења субвенције.¹⁶

Нешто касније, 23. августа/5. септембра 1905. године В. Н. Ламздорф је новом министру војном Александру Фјодоровичу Редигеру, поводом изјаве књаза Николе о спремности да „на најцјелисходнији начин троши одобрену новчану помоћ за издржавање војске”, саопштио став да он сматра цјелисходним „да се Његово Краљевско Височанство обавијести о продужењу војне помоћи само за наредну 1906. годину”.¹⁷

Оваква одлука Министарства иностраних послова Русије, којом је модификована већ донијета одлука Министарства војног, била је изазвана стањем „које је у посљедње вријеме” било створено у Црној Гори. Принцип продужења субвенције само на једну предстојећу годину требало је примјењивати за све вријеме њене исплате Књажевству. Такав начин

¹³ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 831. л. 93-94.

¹⁴ Исто.

¹⁵ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 3182. л. 1-2.

¹⁶ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 831. л. 113-114.

¹⁷ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 126-127.

финансијске помоћи дозвољавао је могућност да се у било које вријеме она обустави. Истовремено, књаз и његови сарадници су због тога морали водити рачуна о корацима које су предузимали, како у коришћењу субвенције тако и на спољнополитичком плану. Укидање њеног ранијег „дугорочног карактера” могло је подстаћи црногорску владу и на „тактичније поступање” према руској влади, а посебно према руским дипломатским представницима акредитовним при његовом двору.¹⁸

Донијета одлука, ипак, није потпуно скинула са дневног реда дилему о цјелисходности продужења војне субвенције Црној Гори. Коначан став у овом питању зависио је од односа Министарства спољних послова Русије према италијанско-црногорском зближењу, односно „намјери Италије да у Црној Гори пронађе савезника против Аустрије”.¹⁹ Руска дипломатија се нашла пред осјетљивим задатком да одговори на питање - да ли је корисно или не, за спољнополитичке интересе њене земље, зближавање Црне Горе и Италије, које је почивало на претпостављеном заједничком дјеловању против истог могућег противника - Аустро-Угарске. Како су у том тренутку, према оцјенама руских политичких и војних представника на Цетињу, „стварне политичке потребе” Црне Горе биле опредјељене будућим војним дејствима „не толико заједно са Русијом, колико заједно са Италијом”, Н. М. Потапов је као природно постављао питање „умјесности активног учешћа руског војног агента у модернизацији црногорске армије, ради италијанских циљева”.²⁰ Због тога се у свом обраћању начелнику Генералног штаба Фјодору Фјодоровичу Палицину од 17/30. априла 1906. заложиио да се то питање што прије принципијелно ријешии, чиме би само по себи било ријешено и питање војне субвенције.²¹

¹⁸ Исто.

¹⁹ За затегнутости у односима која је тих година владала између Аустро-Угарске и Италије и позицију Црне Горе у политици римске владе, интересантан је чланак *Тамне шачке на европском јужоистоку*, објављен 20. априла 1906, у берлинском „Kreuzzeitung”, који је пренио бечки „Neuen Freien Presse”. О разлозима „заоштравања старих супротности” у тексту се каже: „Очување положаја у Средоземљу за Хабзбуршку монархију као велику силу је животно питање. Трст мора под било којим околностима остати аустријска лука, а то је и у интересу Њемачке. Стога је схватљиво што се у Аустрији са растућим подозрењем гледа према Италији од када тамо иступају тежње чије остварење би могло довести до осјетног слабљења положаја Аустрије у Средоземљу.

„У Црној Гори Италија је женидбом свога краља стекла чврст ослонац и сада може још непосредније да посегне за Балканским полуострвом, да спријечи продор Аустрије преко Новог Пазара и угрози Котор, једину ратну луку у Далмацији. Још више застршује дјелује намјера Италије да на Јадрану у Mezzano - Laguni, 140 километара јужно од „Pola” изгради нову ратну луку, да би ојачала свој положај на Јадрану и према Балканском полуострву. Слабост Италије више је изражена према француском четвороуглу: Тулон-Корзика-Бизерта-Оран. Зато се и јавља повећан страх Аустрије за Трстом и Далмацијом. Није без основа ни бојазан да би, ако Италија једном запосједне Албанију и овлада улазом у Јадран са обје стране, Аустрија тада заиста била угрожена...”

²⁰ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 35-39.

²¹ Исто.

Дилеме Потапова, око даље руске војне помоћи Црној Гори, дијелио је и сам Ф. Ф. Палицин. Своје ставове у вези са тим саопштио је у писму В. Н. Ламздорфу 7/20. марта 1906. Са чисто војног гледишта, продужење субвенције појављивало се као крајње неопходна мјера, јер без ње црногорска влада није била у стању да доведе па и очува своје оружане снаге на потребном нивоу борбене готовости. Ипак, да се средства која су издвајана из руског војног буџета не би трошила узалуд, неопходна је била увјереност у то да ће у одлучујућем тренутку „црногорска влада поштовати интересе Русије, а црногорска армија постати послушно оруђе у рукама главнокомандујућег”.²²

Међутим, зближење са Италијом и њено економско продирање у Црну Гору говорило је о намјерама да се ту створи база за дјеловање у Албанији. Као доказ за то могло је да послужи бесплатно уступање 52 тешка топа италијанске владе Црној Гори, која су очигледно била намијењена за осигурање црногорске границе од могућег упада аустроугарске војске на њену територију.

Јачање италијанског утицаја било је у вези и са примјетним хлађењем односа црногорских владајућих кругова према Русији, што је по оцјени Ф. Ф. Палицина упућивало на претпоставку да књаз Никола нема намјеру да усклади спољну политику Црне Горе са плановима Русије. Продужење субвенције у таквим условима било је потпуно нецјелиходно и зато је изгледало потребним: или прекинути са њеном исплатом, или промијенити услове под којим је она одобрavana.

У вези са рјешавањем овог питања, Ф. Ф. Палицин је скретао пажњу и на немали значај који у томе може да одигра расположење црногорског народа, који и даље „воли и високо поштује Русију”, а са друге стране „мрзи Италијане који све више и више продиру у земљу”. Изложио је „план” по коме је то расположење могло доћи до изражаја. Он би био реализован тако што би се, најприје, објавило званично саопштење о прекиду руске војне субвенције од 1. јануара 1907. без објашњења разлога због којих се то чини. Истовремено би се прошириле гласине да је субвенција укинута због политике која се у Црној Гори води према Италији, због чега би, у случају продужења војне помоћи, од руске субвенције више користи имали Италијани него Црногорци. На тај начин порасло би расположење народа према Русији. То би, сасвим сигурно, подстакло црногорску владу да промијени курс своје политике, присиљавајући је да поново стекне наклоност Русије. Тада би опет било могуће покренути питање обнове субвенције Црној Гори, али и обезбјеђења сигурних гаранција у погледу „њене вјерности Русији”. Између осталог, то је подразумевало да Црна Гора престане да тражи „повећања прихода путем обраћања црногорских владајућих кругова другим државама”. Код њих је

²² РГВИА. ф. 2000. оп. 1. д. 482. л. 233-235.

требало да превлада увјерење да је Русија једина земља која оцјењује пожељним развој и снажење Црне Горе, и без чије помоћи Црна Гора неће бити у стању да оствари ни један од својих задатака на унутрашњем и спољнополитичком плану.²³

Палицин је као разлоге због којих у војном смислу није било пожељно потпуно одустати од Црне Горе или допустити у њој преовлађујући утицај других држава навео географски положај Црне Горе и корист коју би Русија имала од њене подршке у случају војних дејстава на Балканском полуострву. У закључку је изнио став да је продужавање војне субвенције под условима чврстих гаранција, с војног гледишта, насушна потреба.²⁴

Рјешавање питања војне помоћи Црној Гори за Русију није било једноставно ни због актуелних спољнополитичких дешавања. Мада политички ставови црногорске владе који су водили њеном зближавању са Италијом нијесу противурјечили интересима Русије, због сличне политике у односу према Аустро-Угарској, неповољна околност била је у томе што су економске предности које је остваривала Италија, практично у потпуности освајајући Црну Гору, на дужи рок искључивале могућност учвршћивања доминантног руског утицаја.²⁵ Сем тога, истовремено са давањем различитих економских концесија Италији, Црна Гора је, према руским изворима, „кокетирала” са Аустро-Угарском. Боравећи у Бечу 1906. црногорски министар предсједник Лазар Мијушковић, да би показао лојалност црногорске владе политици Беча, уз сагласност књаза Николе, предложио је грађење жељезничких пруга од Рисна преко Грахова до Никшића и од Мостара преко Невесиња, Гатачког поља и Дуге до Никшића.

Износећи своје мишљење о сврсисходности продужења руске војне помоћи Црној Гори, дипломатски представник Русије на Цетињу В. П. Максимов, и поред чињенице да су односи између двије земље били значајно погоршани, заложил се за то. Свој став је илустровао оцјеном да „када је субвенција посљедњи пут оцијењена неопходном, зближење Књажевине с Италијом постојало је и развијало се, а када је та субвенција оцијењена сувишном, онда се то зближавање још више испољило”.²⁶ Проблем је наизглед био нерјешив, али је Максимов ипак био оптимиста, јер је сматрао да „не само при садашњим околностима и односу Књажевине према Италији него ако Црна Гора још више буде повезана политички и економски, па чак и коначно од ње поробљена, да ће се и тада књаз у одлучујућем тренутку достојно одазвати на позив руског цара”.²⁷ Про-

²³ Исто.

²⁴ Исто.

²⁵ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 50-52.

²⁶ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 1-7.

²⁷ Исто.

цјењивао је да ће Црногорци тако поступити да се замјерили не би Словенима и Србима, а посебно због опасности да у случају успјешног ратног исхода не би остали на губитничкој страни.

Мада је, по свом карактеру, питање војне субвенције припадало онима војне природе, коначну одлуку о њеном продужавању царска влада је, због крупног спољнополитичког значаја, донијела на основу става Министарства спољних послова Русије. Њега је као одговор на писмо Ф.Ф.Палицина Ламздорфу формулисао нови министар спољних послова Александар Петровић Извољски (именован на ту дужност у априлу 1906. године). У писму 17/30. марта 1906. изнио је став да нема довољно разлога да се сматра да је Црна Гора толико увучена у сферу утицаја Италије да се не би могло, у случају заоштравања на Балкану, рачунати на њену сразмјерну војну помоћ.²⁸ Такође је изнио мишљење да не би било корисно, нити би водило остваривању постављених циљева, потпуно или привремено прекидање исплате субвенције, јер би то дезорганизовало бојеву готовост Књажевине. Сем тога, ако би се покушало то питање искористити за изазивање незадовољства становништва, и на тај начин утицати на даљи правац црногорске политике, такво понашање било би туђе принципима политичког дјеловања Русије, и, по оцјени Извољског, могло би довести до потпуно нежељених посљедица. Умјесто остварења постављеног циља, био би ослабљен унутрашњи положај земље. Због тога је установљени поредак једногодишњег обнављања субвенције давао довољну гаранцију за задржавање Црне Горе од непотребног увлачења у област политике, будући да „околности времена” нису захтијевале изналажење екстремних мјера за утицај на Књажевину.²⁹

II

Мада се чинило да је системом одобравања једногодишњих исплата питање војне помоћи Црној Гори начелно ријешено, већ приликом доношења одлуке о њеном издавању за наредну 1907. годину оно је, уз сву своју сложеност, поново актуелизовано. У рапорту Ф. Ф. Палицину, начелнику Генералног штаба од 10/23. септембра 1906, Н. М. Потапов је јављао да се „с једне стране, како је то показала текућа година, новчана помоћ Црној Гори до те мјере чини сувишном и бескорисном, у неком смислу и штетном, а у погледу односа књажевске владе према њему чак и неумјесном”,³⁰ тако да више не може бити ријечи о новчаној, већ једино о некој материјалној подршци Црној Гори. И у овом случају Потапов је упозоравао да би требало размотрити да ли интересима Русије одговара пружање материјалне помоћи Црној Гори у условима њене потпуне

²⁸ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 54-55.

²⁹ Исто.

³⁰ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 79-80.

самосталности у спољној политици коју је књаз Никола водио „не само без знања и сагласности Русије, као државе покровитељице, него чак и кришом од ње”.³¹ Тиме је питање опет враћено на почетак, тј. на тражење одговора на питање: у којој мјери су испољене спољнополитичке тенденције Црне Горе сагласне са погледима царске владе. Н. М. Потапов је јављао са Цетиња да се и руски министар резидент П. В. Максимов, противно својим ранијим ставовима, сада декларише за прекид а не продужење новчане помоћи Књажевству.³²

С најпотпунијом аргументацијом, разлоге за непродужавање војне субвенције Црној Гори, због њеног зближавања с Италијом, Потапов је изложио у својој билешци Главној управи Генералног штаба (ГУГШ) од 15/28. октобра 1906.³³ Увјеравајући у „бескорисност”, а самим тим и у „излишност” продужавања исплате војне субвенције, он је то образлагао тиме да се руски новац не троши на војне потребе, већ на издржавање више бирократије и сувишних чиновника. Сматрао је да, без обзира на огромне материјалне расходе учињене од стране Русије, ниво обучености црногорске војске не одговара савременим потребама. Током претходних једанаест година, према подацима које је Потапов навео, за издржавање и модернизацију црногорске војске, у виду војне субвенције, било је исплаћено 2.150.000 рубаља, не рачунајући још дарованих 60.000, затим оружје, 25.000 револвера, 26.000.000 метака, пољску опрему итд.³⁴ По његовом мишљењу, препреку за боље коришћење руске војне помоћи представљала је лоша припремљеност командног и административног састава војске, а затим и масовне миграције становништва које су утицале на осјетно смањивање бројног састава војних јединица. Само за последње 3 године (1904-1906) из земље је отишло 9.000 „најздравијег и најјачег елемента”, од чега су више од половине били војници који су прошли курс обуке у учебним батаљонима и батеријама. Бројно стање народне војске смањило се са 30.000 на 25.000 људи.³⁵

Иако се у свом ранијем обраћању (од 10/23. септембра) заложио за обустављање војне субвенције, у рапорту од 22. новембра/5. децембра 1906. он је своју врховну команду упозорио да је погодан тренутак за саопштавање одлуке црногорској влади о прекиду субвенције, коју је он и даље сматрао цјелисходном, ипак пропуштен.³⁶ Разлог је био у смјени „антируског и чак антисловенског” кабинета Лазара Мијушковића. Будући да посланици црногорске скупштине намјерно нису били упознати са

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ Архив внешней политики российской империи (АВПРИ). ф. (Политархив) ПА. оп. 482. д. 3334. л. 272-275.

³⁴ Исто.

³⁵ Исто.

³⁶ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 113-114.

одлуком руске владе из 1905. да ће субвенција бити продужена само за једну, 1906. годину, за тек формирану русофилски кабинет Марка Радуловића (11/24. новембра 1906), који је уживао углед у народу, одлука о обустави могла је створити погрешан утисак да претходна омрзнута, италилофилска влада има подршку Русије, а да нова, која изражава општенародну приврженост заштитници словенства, није пожељна.³⁷ То је, по изјавама неких министара из Радуловићевог кабинета, могло довести до пада владе и вратити на власт ранији кабинет Л. Мијушковића. На тај начин рјешење се свело на избор између двије могућности: 1) обуставити новчану помоћ Црној Гори, чиме би био нанесен ударац садашњем русофилском правцу политике земље, а индиректно били подржани носиоци њеног антируског усмјерења, или 2) пружити Књажевину новчану помоћ, макар и у току веома кратког времена (у првом тромјесечју или првој половини 1907), и на тај начин исказати благонаклоност Русије према новом правцу спољне политике Црне Горе, и поред веома негативних искустава у погледу сврсисходности војне субвенције.³⁸ Прихваћено је, ипак, друго рјешење. Објава о прекиду даље исплате руске војне помоћи оцијењена је несвојевременом и чак штетном за руске интересе.

Ради разматрања питања даљег финансирања војних потреба Црне Горе, 8/21. децембра 1906. одржано је савјетовање под пресједништвом К. А. Губастова и уз учешће Н. М. Потапова. На савјетовању је одлучено:

1. Треба одржати субвенцију Црној Гори у пуном износу од 560.000³⁹ рубаља „јер то одговара војнополитичким интересима и положају Русије на Балкану“;

2. Сваке године обавјештавати црногорску владу о продужењу помоћи за једну годину, што Русији даје могућност да прекине њено пружање без икаких објашњења или преговора са Књажевином;

3. Из укупне суме, 331.000 биће, као и раније, исплаћивана за војне потребе, а њено трошење вршило би се уз контролу руског војног агента у Црној Гори;

4. Остали дио субвенције треба усмјерити на набавку, првенствено у Русији, предмета за наоружање и друге војне потребе, као на примјер за израду војних путева, а такође и за школовање официрског кадра црногорске војске;

³⁷ Исто.

³⁸ Исто.

³⁹ Сума од 560.000 рубаља представља укупан износ новчаних средстава која је Црна Гора на годишњем нивоу, тада добијала из Русије. Војна субвенција од 331.000 била је само један њен дио. Неколико мјесеци раније (15. октобра 1906), када је износ годишње помоћи био нешто нижи, Потапов је писао да се 500.000 рубаља годишње исплаћиваних Црној Гори троши за следеће намјене: „а) за школе и болнице око 6%; б) као помоћ влади око 14%; в) на личне субвенције 14%; и на војску 66%“. *Хрестоматия по исторји южных и западных славян*. Том II. Минск 1989, 279.

5. У случају да након задовољавања потреба из претходног става остане дио средстава, она би била усмјерена на поправљање културно-просвјетних прилика у земљи, нпр. за рад школа;

6. Неопходно је настојати да се трошење на рачун опште субвенције 28.062 рубаља, одобрене црногорској влади по високој заповијести из 1902. године, као и 20.000 рубаља, одобрених по високој наредби из 1889. године, врши под контролом и по инструкцијама Руске мисије на Цетињу, која би усмјеравала те суме на задовољавање културних потреба земље.⁴⁰

Русофилски кабинет Марка Радуловића је средином јануара 1907. замијењен владом Андрије Радовића, који је, осим обављања функције предсједника Министарског савјета, истовремено био министар иностраних дјела, финансија и војске. У извјештају ГУГШ од 1/14. априла 1907. Н. М. Потапов наводи да је та промјена утицала на слабљење рада у Министарству, односно на његову „потпуну неактивност”.⁴¹

Такво стање у Министарству одразило се и на исплату одобрене руске новчане помоћи, која почетком априла још није била распоређена по буџетним ставкама. Осим што је ситуација у војноадминистративном сектору била неповољна, на укупно лоше стање у војсци негативно је утицало и настављено иселјавање радно активног становништва у Америку. Само за три мјесеца 1907. било је издато 4.500 нових путних исправа, што је било више него за читаву 1906. годину.

Пошто се поправљање лошег стања у погледу обављања војних послова није могло тако скоро очекивати, извршавајући задатке налажене од стране начелника Генералног штаба (писмо од 4. јануара 1907) о контроли трошења, са циљем да се подстакне Министарство војно да што прије размотри или утврди износ трошкова за идућу годину, уз сагласност руског министра резидента на Цетињу, Н. М. Потапов је предложио да се пристигли ануитети субвенције не исплаћују. Требало је да средства стоје у императорској мисији на Цетињу све док не буде коначно сачињен

⁴⁰ Нарочито је посљедња тачка закључака усвојених на Савјетовању наишла на незадовољство у Црној Гори. Књаз је та средства сматрао својим, па је давање права контроле њиховог трошења за њега имало увредљив карактер.

⁴¹ У извјештају је наведено да је „за посљедња два и по мјесеца Радовић посјетио зграду Министарства војног не више од пет пута, а саки пут само на неколико минута, због чега се у свим пословима надлештва запажа потпун застој. Ради рјешавања питања из надлежности војног министра, начелници одјељења морају да изгубе по неколико дана узалудно покушавајући да извијесте о њима г. Радовића, стално заузетог или сједницама Министарског савјета, Скупштине или различитих комисија (финансијске, анкетне). Због тога су просторије Министарства војног у радно вријеме или потпуно пусте или се претварају у мјесто узајамних препирки и свађа у њему запослених официра, око различитих питања личне и политичке природе. Тиме се уноси још већа неслога међу запослене официре који се и онако не одликују великом јединствености”. Једино што је, према писању Потапова, функционисало (више по инерцији) биле су школе: пјешадијске у Подгорици и Цетињу и артиљеријска у Никшићу. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 840. л. 140-141.

поменути предрачун. О рапорту Потапова реферисано је у ГУГШ-у, гдје је донијета одлука да се нареди да се, „док се не утврди буџет, јануарски дио субвенције не исплаћује”.⁴²

Питање исплате војне субвенције добило је сасвим нову димензију након што је, послвије пада владе Андрије Радовића,⁴³ образована влада др Лазара Томановића. Ресор Министарства војног у овој влади преузео је артиљеријски бригадир, генерал-ађутант Митар Мартиновић. Захваљујући рођачким везама са двором Мартиновић је био добро упознат са политичким плановима књаза Николе.⁴⁴

Н. М. Потапов је високо цијенио несумњиве војне способности бригадира Мартиновића, надареност за овај позив и добро образовање, које је стекао у Туринској артиљеријској академији. Те квалитете он је потврдио озбиљним приступом дужностима војног министра са циљем да успостави и одржи на одговарајућој висини ниво борбене готовости црногорских оружаних снага.⁴⁵ Активан однос на пословима организације црногорске војске Мартиновић је испољио и кроз залагање за израду основног војног закона, који Црна Гора до тада није имала. Њиме је требало регулисати питање војне обавезе, односно служење војног рока, и створити основе за развитак и усавршавање војних потенцијала земље. У току 1907, уз залагање и помоћ руског војног агента у Црној Гори, израђен је „Пројект закона о устројству војске”.⁴⁶

⁴² Исто.

⁴³ Влада Андрије Радовића покушала је да спроведе реформе у циљу демократизације друштвених односа и успостављања одговорности државних службеника за свој рад. Била је покренута и скупштинска истрага о утрошку руске војне субвенције. (РГВИА, Ф. 2000. Оп. I, Д. 831, Л. 134) То је изазвало незадовољство код књаза Николе и његових присталица. Пад Радовићеве владе поклопио се са плановима књаза Николе, који је након изгласавања неповјерења влади Лазара Мијушковића процијенио да би требало дозволити да се двије-три наредне владе формирају из састава скупштинске већине да би послвије тога „стари министри с новом славом заузели своја ранија мјеста”. Пошто владе М. Радуловића и А. Радовића изабране у скупштини, нису издржале више од 10 недеља, могло се констатовати да је са избором владе Лазара Томановића књажев план остварен.

⁴⁴ Потапов је у рапорту Главној управи Генералног штаба од 8/21. априла 1907. навео да је преко Мартиновића књаз успио да на поклон од Италије добије опсадне топове. Такође, генерал Мартиновић је играо главну улогу у закулиским играма против скупштинске већине и владе Марка Радуловића. У јавности се његово име везивало за изазивање немира у војним школама на Цетињу и Подгорици, који је у ствари требало да дестабилизују тадашњег министра војног Д. Гатала, који није био по вољи књаза. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 166-169.

⁴⁵ Потапов је оцјењивао да такав однос према дужностима војног министра није био мотивисан превасходно војним разлозима, већ да је на тај начин Мартиновић желио да створи моћно оружје унутрашње политике. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 844. л. 166-169.

⁴⁶ То је био први закон о војним дужностима у Црној Гори. По усвајању тог законског текста војна обавеза је требало да буде равномјерно распоређена на све

Међутим, да би се тај закон спровео, била су потребна значајна новчана средства, којима Црна Гора није располагала. Због тога се писмом од 15/28. октобра 1907. године, Мартиновић обратио Потапову с молбом да Русија помогне његову примјену, тако што би се за те намјене искористила војна субвенција која је исплаћивана црногорској влади.⁴⁷ Ако би руско Министарство војно одбило овај предлог, Мартиновић је упозорио на неопходност мијењања постојећег законског пројекта, тј. његово довођење на ниво који би одговарао скромним могућностима Црне Горе. То би се веома неповољно одразило на стање у војсци и започете реформе. Молбу Мартиновића Потапов је проследио ГУГШ-у, који је захтјев упућен из Црне Горе позитивно ријешио. Начелник Генералног штаба наредио је да се црногорском књазу саопшти да се субвенција „док буде исплаћивана, троши на спровођењу у живот новог војног закона”. При утврђивању редоследа њене исплате тражено је да расходне ставке утврђује књажевско Министарство војно уз сагласност руског војног агента у Црној Гори.

На захтјев књаза Николе, а пошто је и сам дијелио мишљење о сврсисходности таквог пута, Потапов је почетком децембра 1907. (19. новембра/2. децембра) затражио одлазак у Петроград ради информисања о пројекту црногорског војног закона. Потреба реферисања о овом законском пројекту није била иницирана његовом правном садржином колико материјалном страном, на којој је његова примјена и почивала. Суштину овог проблема изложио је сам књаз Никола (21. децембра 1907) непосредно пред полазак Потапова. Књаз је недвосмислено испољио ријешеност да путем новог војног закона доведе црногорску војску до нивоа који би одговарао савременим потребама. Међутим, по његовој процјени, постојећа руска субвенција, без подршке у наоружању, није била довољна за остварење таквог циља. Са постојећим износом војне помоћи Црна Гора ни за 20 година није могла имати савремено уређену и опремљену армију. Помоћ Русије због тога је морала бити много већа, а ако то није могуће - књаз је предлагао „да се одустане од пружања било какве помоћи Црној

становништво. На тај начин се мијењала дотадашња пракса по којој у војну службу није узиман слој чиновника градске управе, као и представници трговачко-привредног staleжа. Увођењем у живот овог закона очекивало се смањење миграције становништва у Америку, која је тих година имала веома изражен карактер. Стављањем под војну обавезу лица која су се до тада сматрала ослобођеним од војне дужности морало је да утиче на повећање бројног састава армије, како се процјењивало и до 10 000 људи . РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 63-66.

⁴⁷ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 25-26. По оцјени Потапова Мартиновић је, као и Јанко Вукотић, на Русију гледао као на „непресушан извор богате новчане помоћи”. У рапорту ГУГШ од 8/21. априла 1907. он је писао да Мартиновић „већ одавно на разне начине покушава да утиче на њега како би војна субвенција била повећана до 1 000 000 рубаља годишње”. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 344. л. 136-139.

Гори”.⁴⁸ По принципу „или све или ништа” формулисао је свој захтјев, додајући да га странци називају „подмитљивим човјеком”, док се други опет чуде како он за тако малу помоћ може бити са Русијом. Ако је тачно да је заиста „подмитљив човјек”, онда би „то требало да буде за нешто више а не за субвенцију коју сада имам и то са непријатностима”.⁴⁹ На завршетку разговора књаз је изнио да трошкови издржавања црногорске војске не износе више од трошкова издржавања једног руског пука.⁵⁰

По доласку Потапова у Петроград 16/29. јануара 1908, одржано је савјетовање ради разматрања питања руске војне субвенције Књажевини Црној Гори. На савјетовању су учествовали: министар спољних послова А. П. Извољски, министар војни А. Ф. Редигер, начелник генерелштаба Ф. Ф. Палицин, замјеник министра иностраних дјела К. А. Губастов, старији савјетник у министарству К. Е. Аргиропуло и руски војни агент у Црној Гори Н. М. Потапов.

На почетку савјетовања Извољски је изнио оцјену да уведеним редослиједом годишње исплате субвенције није постигнут жељени циљ, тако да се, без обзира на повећање опште суме помоћи, испољава незадовољство према Русији. По мишљењу министра, грешка је била и у томе што је влада покушала да ограничи ранију слободу књазу у располагању субвенцијом.⁵¹

Говорећи о неопходности пружања помоћи балканским државама, као противтежи германском продору на исток, Потапов је оцијенио да је начин очувања независности Црне Горе, осим одржавања добрих политичких односа са њом, и у стварању снажне црногорске армије. Примјеном новог војног закона Црна Гора ће бити у стању да кроз неколико година стави на располагање 50.000 војника, што би било веома значајно у случају рата Русије са Тројним савезом. Оцјењујући да су садашњи односи поремећени и да се књаз осјећа заборављеним од Русије, сложио се да је

⁴⁸Свој став књаз Никола је образложио ријечима: „Ја не могу више остати у садашњем неодређеном положају: Или моју војску која је тако дубоко или искрено одана господару Императору и Русији као и ја сам, доведите у стање које од ње захтијевају савремене околности или... или, сасвим прекините помоћ. Тада ћу ја већ знати чега да се држим. Направићу другу комбинацију. Наћи ћу излаз из садашњег нејасног положаја. А за издржавање војске, ако се одрекнем ваше помоћи имам довољно средстава; Сада откупљујем монопол дувана од италијанских компанија, преуредићу га на основу стеченог искуства и имаћу већи доходак од ње. Затим ћу подићи порезе, смањити плате запосленим. Мислите да садашња Скупштина неће испунити било који мој захтјев”. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 22-23.

⁴⁹ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. 22-23.

⁵⁰ Потапов је навео и краљеве ријечи: „Нека Русија потроши за једну годину толику суму колику троши на један пук, и ви ћете имати овдје на Балкану читав корпус који ни по храбрости ни по оданости његовом величанству господару императору и Русији неће заостајати за било којим руском пуком”. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. 22-23.

⁵¹ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. 42-43.

на црногорско-руске односе негативно утицао покушај контроле трошења дијела укупне субвенције која је исплаћивана по одлукама из 1889. и 1902. од 48.000 рубаља. Иако је тај износ одобрен као новчана помоћ црногорској влади, а не лично књазу, он га је сматрао својим личним средствима.⁵²

Замјеник министра иностраних дјела, К. А. Губастов као бивши представник Русије у Црној Гори изразио је сумњу у вези са могућношћу стварања војске од 50.000 војника, будући да укупан број становника Црне Горе није прелазило 200.000. Сем тога, број оних који су могли да носе оружје значајно се смањује са порастом емиграције, а констатован је и значајан пад „војног духа Црногораца” у посљедњој деценији. К. А. Губастов и К. Е. Аргиропуло, као ни начелник Генералног штаба руске војске, нису били сагласни са оцјеном Потапова да ће Аустро-Угарска у случају заштрављања ситуације на Балкану, ради обезбјеђења позадине, на границу према Црној Гори поставити 2-3 корпуса. По њиховом мишљењу, у том случају Аустро-Угарска не би ангажовала друге снаге на поменутом сектору осим 15. корпуса који се налази у Босни.⁵³

На савјетовању је закључено да свакако треба предузети мјере ради поправљања постојећих политичких односа између Црне Горе и Русије, да би новчана помоћ која се пружа Књажевини могла послужити учвршћењу руског утицаја у земљи и да не би изазивала као сада, само осјећај незадовољства према Русији, посебно код књаза Николе, који је „стварни господар” Црне Горе.⁵⁴

Министар иностраних дјела је преузео обавезу да у свом начелству размотри начин коришћења средстава који би највише одговарао руским интересима. Субвенцијз од 48.062 рубље од 1. јануара 1910. требало је повећати за износ од 80.000 рубаља, тј. за суму која се, по „високој заповјести” од 5. јануара 1889, годишње одбијала ради покрића дуга руској Државној благајни.⁵⁵

У вези с војном субвенцијом на савјетовању је закључено и то да њен садашњи износ Војно министарство не може повећати, већ да се то једино може учинити из средстава Државне благајне. Постојећи износ војне помоћи оцијењен је као довољан за фазу реформе која је у току, док би повећање у наредном периоду зависило од коначног увида у потребе које примјена војног закона подразумијева. Потапов је саопштио да је општи предрачун средстава за опремање црногорске армије био направљен и да би укупно предвиђене трошкове у размјери од 5-6 милиона рубаља требало постепено реализовати у наредних 7-8 година.⁵⁶

⁵² Исто.

⁵³ Исто.

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто.

III

Предузете активности на усвајању војног закона и сагласност руске владе да се њена војна субвенција искористи за почетак његове реализације захтијевали су промјену дотадашњег начина исплате војне субвенције Црној Гори, утврђеног у одлуци од 20. децембра 1906. Нови услови њеног издавања захтијевали су прецизирање рока исплате, односно јасно дефинисање начина на који ће се убудуће новчана средства одобравати Црној Гори. Извјесне дилеме које су у ранијем периоду биле присутне око цјелисходности финансирања војних потреба Црне Горе отклонио је, у међувремену, сам развој догађаја.

Сумња која је постојала у погледу става Црне Горе у случају заостравања односа на Балкану, због њених блиских веза са Италијом и Аустро-Угарском, а посебно бојазан да због укупног стања створеног Берлинским уговором,⁵⁷ као и каснијих финансијских и политичких разлога, књаз Никола у критичном тренутку може одлучити да не покрене своју армију против сусједне монархије, демантоване су држањем Црне Горе током Анексионе кризе.⁵⁸

Одлучност Црне Горе и Србије да уђу у рат против Аустро-Угарске⁵⁹ због њене одлуке о анексији Босне и Херцеговине присилила је руску владу да политиком смиривања дјелује према словенским државама на Балканском полуострву. Посебне мјере морала је да предузме према Црној Гори, да би спријечила њене започете војне припреме за рат против Аустро-Угарске. Између осталог, ради тога је одложен истовар војног материјала, упућеног бродом „Херсон” у Црну Гору, а руском војном агенту, који је

⁵⁷ Члан 29 Берлинског уговора давао је Аустро-Угарској право конзуларне заштите црногорске трговачке морнарице, као и санитарне контроле над Барском луком и њој придодатом слободном зоном. Од потпуног економског потчињавања због узимања кредита код аустријских банака ослободила ју је Русија одобравањем 1889. зајма од милион рубаља, али се и послје тога задуживање у тој земљи наставило.

⁵⁸ У Биљешци Генералног штаба о субвенцији коју Русија исплаћује Црној Гори са прегледом расхода, и о политичкој оријентацији књаза Николе, од 18/30. марта 1908. године између осталог стоји: „У сваком случају не треба искључити могућност да због укупних услова створених Берлинским уговором, каснијим финансијским а можда и политичким нагодбама, а такође и због географског положаја књажевине, њен господар може одлучити да у критичном моменту не покрене своју војску против сусједне монархије, ако би се чак и успјело да се руским новцем она модернизује.” РГВИА, Ф. 2000. Оџ. I, Д. 846, Л. 45-51.

⁵⁹ Између Србије и Црне Горе била је закључена војна конвенција. Њен садржај је утврђен размјеном писама између српске и црногорске владе од 26 септембра /октобра и 3/16 октобра 1908. Послије тога у Београду је 11/24. октобра 1908 закључен Споразум о савезу између Србије и Црне Горе. Споразум је имао само 4 члана и тицао се заједничког војног дјеловања у случају да то буду захтијевали народни и државни интереси. Р. Јовановић, *Сјав Црне Горе према анексији Босне и Херцеговине*, Историјски записи књ. XX св. I, Титоград 1963, 91; Н. Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње 1981, 7; Г. Перазвић, Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918. Зборник докумената са коментаром*, Подгорица 1992, 368.

подржавао војне припреме Црне Горе, послате су одговарајуће инструкције. Телеграмом упућеним од стране Ф. Ф. Палицина 6/19. октобра 1908. Потапову је заповијеђено да свој рад усклади са активностима руског министра-резидента на Цетињу, који је по налогу Н. В. Чарикова, помоћника министра спољних послова, требало да увјери књаза Николу да „Русија не само да не може имати разумијевања за рат него ни за мобилизацију војске која лако може довести до сукоба мимо воље црногорске владе.“⁶⁰

Мада је опасност од ратних сукоба, изазвана анексионом кризом, релативно брзо прошла, њено избијање је показало да - с обзиром на показано расположење народа, па чак и могуће неискрено држање књаза Николе,⁶¹ Русија мора озбиљно рачунати на Црну Гору.

Измјењене политичке прилике на Балкану које је донијела анексија Босне и Херцеговине, коју Русија није могла да спречи ни војним ни политичким средствима, додатно су истакле важност балканских држава у борби против германског продора према југоистоку Европе. Исход кризе „разрушио је снове српског племена“ и вратио га у сурову стварност. „Срце српства“ било је окупирано, а „слједећа етапа германизма на путу према Солуну и Цариграду било је овладавање самосталним српским државама-Србијом и Црном Гором“.⁶² То је озбиљно угрожавало међународну позицију и престиж Русије, посебно у словенском свијету. Због тога, да би се неутралисали резултати њемачког продора на Исток, важан задатак руске спољне политике на Балканском полуострву био је - у пружању широке помоћи Црној Гори и Србији „у политичком, економском и војном погледу“ да би се „парализовали успјеси германизма“.⁶³ У таквој ситуацији захтјев који је стигао из Црне Горе, за пружање помоћи ради темељне реорганизације црногорске војске,⁶⁴ показао се политички веома интересантним за Русију. Разлога за то било је више.

⁶⁰ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 6866. л. 16. За шире сагледавање руске политике према анексионој кризи видјети: *Русија и анексиона криза 1908-1909*, Збирка докумената, приредио Бранко Павићевић, Титоград 1984.

⁶¹ У рапорту начелнику Генералног штаба Ф. Ф. Палицину о реакцијама у Црној Гори на анексиону кризу, од 13/26. октобра 1908, Потапов је закључио да се „1) ратоборна галама коју је подигао књаз 2. октобра ујутру, може објаснити не толико озбиљном намјером да се ступи у рат са Аустријом, колико жељом *досагити Русији*“ и да ће књаз, „2) ако још увијек одржава ту мисао, послје конференције, уколико буде незадовољан њеним резултатима одмах почети рат *да би наг собом извршио самоубиство (његове оригиналне ријечи - Прим. Н. М. Потапова)*“, то учинити једино са циљем да би ратом присилио Аустро-Угарску на веће уступке у његову корист. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 6866, л. 31-33.

⁶² РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 3183. л. 10-13.

⁶³ Исто.

⁶⁴ Оцењујући карактер овог званичног обраћања црногорског Министарства војног предатог Потапову крајем маја 1909, руски војни агент констатује да је то „за свих 200 година непрекидних односа Русије и Црне Горе прво обраћање са потпуним образложењем и аргументацијом молбе за помоћ ради корјените и темељне реформе њених оружаных снага“. РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 3183. л. 10-13.

Повећање броја активних војника које је реформа војске предвиђала утицало би на стварање „војног пролетаријата”,⁶⁵ који би при сваком нарушавању интереса Русије, и сваком прекиду субвенције, присилио своју владу и књаза да не одступе од захтјева који би били руковођени интересима Русије. При таквом стању ствари није постојала ни опасност да би у случају прекида субвенције нека друга држава одобрила Књажевину већи износ новчане помоћи.

Удовољавање званично испостављеној молби црногорске владе сматрало се, дакле, пожељним и у војном и у политичком погледу. Ипак, ради веће сигурности, односно да Црна Гора у неком тренутку не би отказала извршење свог дијела преузетих обавеза и одбила да испуни тражене захтјеве Русије (било о учешћу у рату, било о одржавању мира), руски војни агент у Црној Гори предлагао је да се, истовремено са изјавом о спремности за удовољавање захтјевима црногорске владе, између Русије и Црне Горе закључи и формални војни споразум. Пројекат једног таквог уговора Потапов је већ био сачинио годину дана раније (у мају 1908),⁶⁶ па је предлагао да се по том обрасцу сачини коначан текст војне конвенције између Русије и Црне Горе.

Сама идеја о закључивању војног споразума између двије земље припадала је црногорској влади. На тај начин она је покушала да преброди тешкоће и несигурност у исплати руске војне помоћи које су тих година постојале. У расправама вођеним у Црногорској народној скупштини указивано је да без писменог споразума Русија у сваком тренутку може прекинути исплату средстава војне помоћи без обзира на то да ли за то има стварног повода у понашању књажевске владе или не.

Конкретан корак ка њеној реализацији учињен је у прољеће 1908. Тада је књаз Никола, приликом посјете Русији,⁶⁷ изнесећи своје планове о реформама црногорске војске предсједнику Савјета министара пренио „спремност своју и својих потомака да одмах Књажевину веже писменим споразумом с Русијом, по основу кога ће црногорска војска у сваком потребном минуту отићи тамо куда буде желио господар Император”.⁶⁸ Тада је књаз Никола предао пројекат војног споразума, који је на његову иницијативу био сачињен у Црној Гори. Од те идеје он није одустајао ни касније.

Закључивање војне конвенције обострано је, дакле, оцјењивано корисним. И једна и друга држава биле су заинтересоване да се прецизно утврде међусобне обавезе, јасно назначе размјере руске новчане и материјалне помоћи и утврде случајеви у којима би Црна Гора морала да

⁶⁵ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 3183. л. 10-13.

⁶⁶ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 76-77.

⁶⁷ Радослав Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Подгорица-Београд 1996, 438-450.

⁶⁸ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 187-191.

се предржава директива Русије да се редовно пружање војне помоћи не би прекинуло.

Осим измијењених политичких околности на Балкану, након анексије Босне и Херцеговине, на одлуку Русије да прихвати војну конвенцију као начин регулисања материјалне помоћи Црној Гори утицао је и веома свеобухватно планиран обим будуће реорганизације црногорске војске за коју су тражена и велика новчана средства.

Према детаљном обрачуна расхода сачињеном у Министарству војном Црне Горе, предложено повећање за текућу 1909. годину износило је 1.331.000 рубаља, а од наредне 1910. године тај износ на годишњем нивоу требало је да буде 1.750.000 рубаља. Сем тога, током 1910-1912. ради образовања ратних војних резерви и изградње путева требало је одобрити још 6.300.000 рубаља.⁶⁹ Сва та средства била су неопходна ради спровођења у живот новог Закона о устројству војске.⁷⁰ Поред тога, планираном реформом било је предвиђено да се у Црну Гору пошаљу руски официри и инструктори, именује директор Кадетског корпуса, који је требало основати на Цетињу, у руским војним академијама годишње стави на располагање Књажевине неколико слободних мјеста, и обезбиједи сарадња у набавци свих предмета неопходних за армију и поручбина из Русије.⁷¹

Молба црногорске владе размотрена је на Посебном савјетовању одржаном 7. августа 1909. Закључено је да није могуће удовољити захтјевима достављеним из Црне Горе. Повећање субвенције требало је остварити не путем допунских новчаних средстава већ путем већег снабдијевања црногорске армије војном опремом и муницијом.

На закључак са савјетовања реаговао је руски војни агент у Црној Гори упозоривши своје министарство, на његову неодрживост. Између осталог, навео је и то да би снабдијевање црногорске владе само материјалним средствима, без допунских новчаних субвенција, било потпуно непродуктивно, јер Црна Гора није у стању да сама издржава особље потребно за руковање тим материјалним средствима.

Мишљење Н. М. Потапова с пажњом су размотрили царска влада и њено ресорно министарство, због чега је поново разматран обрачун

⁶⁹ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 71-73.

⁷⁰ Закон о устројству војске Књажевине Црне Горе на нивоу пројекта сачинио је Н. М. Потапов. Црногорска народна скупштина га је усвојила 16/29. априла 1910. Потапов је био аутор и других законских текстова из војне области: Закона о устројству војске за Књажевину Црну Гору (29. април 1910), Војнокривичног закона за Књажевину Црну Гору (20. јул 1910), Закона о устројству војних судова за Краљевину Црну Гору (31. август 1910). Видјети: Б. Павићевић, Р. Распоповић, *Црногорски законици 1711-1916, Правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе*, Подгорица 1998.

⁷¹ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 846. л. 71-73.

трошкова реорганизације војске који је првобитно доставило црногорско Министарство војно. Усвојен је закључак да је могуће у њему направити низ смањивања и наложено руском војном агенту да то питање размотри заједно са надлежним војним органима у Црној Гори.⁷² Као резултат тих активности, Потапов је почетком новембра 1909. доставио значајно скраћен обрачун новчаних и материјалних средстава потребних за реорганизацију црногорске војске. Умјесто дотадашње субвенције од 331.000 рубаља, било је предвиђено њено годишње давање од 1.183.960 рубаља, док је материјална помоћ за период 1910-1914. утврђена на 690.000 рубаља годишње, што је укупно, за наведени четворогодишњи период, износило 3.451.430 рубаља. Посебно су наведена материјална средства која би се по новом обрачуну испоручивала у роби.

У Министарству војном Црне Горе, наведени обрачун средстава оцијењен као минимум неопходан за реализацију планираних задатака. Ипак, руски војни агент, који је одлазио у Петроград, је овлаштен на даља скраћивања ако би то био услов да се средства што прије добију, а послови на реорганизацији војске започну са јануаром 1910. Пошто је по овом питању било неопходно одржати ново Посебно савјетовање, В. А. Сухомлинов је писмом од 8/21. децембра 1909. о томе обавијестио председника владе П. А. Столипина, дајући му на знање да ће на савјетовању о захтјевима црногорског књаза извјештај поднијети руски војни агент у Црној Гори Н. М. Потапов.⁷³

На савјетовању је одлучено да се почев од 1910. Црној Гори на годишњем нивоу, исплаћује војна помоћ од 900.000 рубаља, а на име средстава за набавку неопходних ратних резерви и другог ратног материјала по 600.000 рубаља, у периоду од 1910. до 1914. Посебно је одлучено о материјалним средствима која је требало достављати Црној Гори. Артиљеријска и интендантска опрема могла би се испоручити у вриједности од 95.000 рубаља, док је за формирање резерви у војној опреми, униформама, обући, санитарском материјалу, успостављању телеграфских линија годишња вриједност испоручених средстава могла достићи износ од 25.000 рубаља.

На савјетовању је оцијењено као корисно да се посебним писменим споразумом са Црном Гором обезбиједи сигурност да ће средства из руске државне касе, којима ће се реорганизовати црногорска армија, бити искориштена у интересу Русије. Због тога је наређено војном министарству да изради принципе за закључивање одговарајућег војног споразума са

⁷² На савјетовању је оцијењено цјелисходним да се у нови обрачун умјесто ранијих непотребних новчаних давања уврсти помоћ у роби, тј. одобри материјал за војне униформе, веш, обућа, санитарски материјал, неки предмети опреме из артиљеријске и инжењеријске управе итд.

⁷³ Позив Потапову по одобрењу Сухомлинова упућен је 13/26. новембра 1909.

књажевином. Ипак, до преласка на тај дио посла још једном је морало бити расправљено питање износа војне субвенције коју је требало одобрити Црној Гори. Показало се да је предвиђена сума од 900.000 рубаља била исувише велико оптерећење за руску државну касу. Због тога је на новом савјетовању одржаном 24. фебруара/9. марта 1910. годишњи износ војне субвенције Црној Гори смањен, тј. утврђен на суму од 600.000 рубаља. Војном министарству су дата овлаштења да поврх новчаних средства црногорској влади испоручује резерве војног материјала и војне опреме.

За реализацију ове одлуке неопходно је било закључити писмени споразум, којим би у појединостима био прецизиран њен садржај. Пројект таквог споразума разматран је на Посебном савјетовању одржаном 10/23. августа 1910. Са савјетовања је издат журнал који је потписао предсједник Савјета министара Столипин.⁷⁴ Пошто су сва важна питања тиме била ријешена, у децембру те године потписана је војна конвенција између двије земље.

IV

Закључивање војне конвенције обезбјеђивало је пут за веће војно и политичко присуство Русије у Црној Гори. Руској влади је то било потребно, како због заштите руских интереса на овом простору тако и због укупне ситуације на Балкану. Донијету одлуку о повећању војне субвенције пратила је бојазан од ненамјенског трошења, што је закљученим војним споразумом требало бити спријечено. Конвенција је такође требало да обузда ратне планове Црне Горе, која је већ од проглашења за краљевину почела да изражава видан интерес да ратом против Турске, заједно са другим балканским државама, започне са рјешавањем кризе на Балкану, а и својих бројних унутрашњих проблема. Пошто Русија још није била спремна за било каква заоштравања односа, посебно након додјељивања веће војне помоћи Црној Гори, такве планове црногорских званичника ни на који начин није жељела да подржи.

Тим мотивима закључивање војне конвенције са Црном Гором, у својим дневничким биљешкама, објашњава и Н. М. Потапов: „Када је 1910. године наша субвенција Црној Гори повећана са 331.000 на 600.000 рубаља годишње, онда су Генерални штаб, Савјет министара и Дума прихватили мој предлог да се закључи писани договор са Црном Гором на основу којег Црна Гора не би смјела трошити наша средства на агресивне циљеве без знања и сагласности, као и одобрења Русије”.⁷⁵

Војна помоћ Црној Гори, осим новчаног, имала је и свој материјални дио. Врста, карактер и начин снабдијевања војним материјалом били су

⁷⁴ РГВИА. ф. 2000. оп. I. д. 7341. л. 284-290.

⁷⁵ Архивско одјељење Народног музеја Црне Горе (АОНМЦГ), ф. Приновљена руска грађа, Дневник Н. И. Потапова.

утврђени у Посебном акту приложеном конвенцији. Пошто је цјелокупна војна субвенција имала карактер тајности, износи из којих је ова била састављена нијесу се могли унијети у редован буџет Краљевине, већ је требало да чине посебан буџет направљен заједно са руским војним агентом. Прије подношења на одобрење краљу Николи буџет је требало да буде поднесен на оцјену руском Генералштабу. Сем тога, конвенција је предвиђала да, ради пружања помоћи и спровођења у живот начела установљених у Закону о устројству краљевске војске и њене обуке, у Црну Гору дођу руски официри. Њихов број и специјалност требало је накнадно утврдити. Осим што је прихватила инспекцију војске и војних установа од стране руских официра, Црна Гора се обавезала да за начелника штаба своје армије за вријеме рата мора примити руског официра кога именује руски цар.

Од осталих обавеза којих се морала придржавати црногорска страна, осим непозивања инструктора из састава других армија, посебно значајна је била њена дужност да на први позив и по наредби руског цара стави на располагање све војне снаге Краљевине. С обзиром на то да разлози доношења конвенције нијесу били у планирању неке заједничке војне акције, већ се, напротив, жељела предуприједити евентуална оружана активност Црне Горе, краљевска влада је морала пристати на обавезу „да не предузима са својом војском никаква офанзивна дејства без претходног споразума са Императорском владом, нити да закључује војне споразуме без сагласности Његовог Императорског Величанства” (чл. 7).⁷⁶ Црногорске оружане формације тиме су званично биле стављене под врховну команду страног суверена, што је, са становишта војног командовања, било неуобичајено за праксу суверених држава.

Циљ који је руска страна жељела постићи уношењем чл. 7 у конвенцију био је у спречавању војно оснажене Црне Горе да предузима било какве самосталне војно активне иступе који би Русију принудили да се прије времена умијеша у балканска збивања. Посебно се то није могло дозволити у вријеме када је систематски рађено да се у Краљевини створи још снажнија и боље организована армија. Члан 7 у вези са чл. 10 (који је предвиђао прекид војне помоћи у случају кршења конвенције) појављивао се тако као ограничавајући фактор у вођењу спољне политике Црне Горе. С обзиром на њене тадашње циљеве, који су били опредјељени ставом да се искористе малисорски устанци ради покретања ослободилачког рата против Турске, оцијењено је било да се уз поштовање обавеза садржаних у војној конвенцији они нијесу могли остварити. Да би се ослободио ограничавајућих дејстава војне конвенције, краљ Никола је у јесен 1911. у

⁷⁶АОНМЦГ, ф. Никола И, 1910/136; Г. Перазић, Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, 624.

разговору са руским послаником на Цетињу изнио предлог да се војни споразум између двије земље поново размотри и из њега изостави чл. 7.⁷⁷

Покретање овог питања имало је карактер званичног краљевог обраћања, мада је у разговору било наговијештено да ће га он и лично изнијети приликом скорашње посјете Петрограду. С обзиром на озбиљност питања, већ 19. септембра/2. октобра 1911. министар војни и начелник Генералног штаба, В. А. Сухомлинов и Ј. Г. Жилински формулисали су одговор у вези са краљевом иницијативом и доставили га Главној управи Генералног штаба руске војске. Исти извјештај под насловом „Тумачење могућности остављања на снази чл. 7 војног споразума између Русије и Црне Горе” достављен је руском цару, који га је 24. септембра/7. октобра 1911. одобрио. Суштина званичног руског става била је у неприхватању промјена садржаја војне конвенције, односно неопходности да се у интересу Русије одржи на снази њен 7. члан. У противном, Црна Гора би добила могућност да у било које вријеме против својих политичких противника војно иступи и тиме, поред осталог, отежа и дјелатност руских инструктора у Црној Гори, који у случају нарушавања мирног стања не би могли да приведу крају послове на реорганизацији црногорске војске.

У вези са припремом посјете краља Николе Петрограду почетком 1912.⁷⁸ и могућношћу да исто питање буде непосредно постављено цару, генерал Сухомлинов је у свом извјештају од 21. јануара/3. фебруара 1912. подсјетио Николаја II на ранији негативан закључак према захтјеву црногорског краља, који је 24. септембра/7. октобра 1911. он одобрио.⁷⁹ То је значило да је у званичним руским круговима и даље постојао одлучан отпор било каквој промјени садржаја конвенције. Недостатак спремности да се у том правцу било шта уради потврдили су и резултати краљеве посјете Петрограду, након које је текст споразума конвенције остао непромијењен и у истој мјери обавезујући за Црну Гору.

Црна Гора није, међутим, испунила обавезе преузете војном конвенцијом. Према дневничким биљешкама Потапова, само мјесец дана по потписивању конвенције, краљ је почео са издавањем војне опреме коју је добио из Русије за припрему и подршку устанка Малисора. Руски војни агент наводи да је због „толико безобзирне обмане” он предузео све мјере како ништа од оружја не би доспјело у Црну Гору. Због тога, као и због итали-турског рата, ратна опрема из ратних резерви из Одесе за 1911.

⁷⁷ Према извјештају Потапова од 8/22. августа 1911, краљ је током поменутог разговора у вези са чл. 7 рекао: „О тај одвратни члан 7 конвенције: он ми везује и руке и ноге.” *Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств 1878-1918.* том 18. часть II. Москва 1939. № 518, 67.

⁷⁸ Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, 450-463.

⁷⁹ *Международные отношения в эпоху империализма*, том 19. часть II. № 420, 78-79.

није дошла у Црну Гору.⁸⁰ Задржавање војног материјала за 1912. Потапов не „приписује у своје заслуге”, већ наводи да је то лично наредио генерал А. А. Поливанов, који је у то вријеме замјењивао војног министра В. А. Сухомлинова.⁸¹ Кршење глобалног споразума, осим мијешањем у устанак Малисора, тајним закључивањем војних конвенција са Србијом и Бугарском, Црна Гора је извршила и објавом рата Турској без претходног обавјештавања Русије о томе. Неиспуњавања преузетих савезничких обавеза било је и у другим случајевима.

У извјештају са Цетиња од 24. јуна 1913. све видове кршења војне конвенције од стране Црне Горе Потапов је систематизовао у неколико тачака. Ови су се састојали у: „1/ припреми и организовању у прољеће 1911. албанског устанка, у коме је узело учешћа неколико хиљада црногорских војника по наређењу Краља, у вријеме када су сва снабдијевања Албаније (намирницама, новцем, оружјем, муницијом, санитарним средствима и другим) ишла из Црне Горе; 2/ систематском избјегавању израде, заједно са руским војним агентом, општег плана дејства црногорске армије у случају рата Русије; 3/ трошењу новца добијеног из Русије и војног материјала на потребе противне онима које су договорене у споразуму; 4/ систематском ометању дјелатности руских војних инструктора у Црној Гори што се огледало у: а/ лошем односу према њима од стране краљевске фамилије и двора, чиме је умањиван њихов престиж међу црногорским официрима, б/ у начину именовања, размјештају, службеном распореду црногорских официра, који су сарађивали с инструкторима, што је отежавало обуку војске, в/ сасвим непотребним размјештајима јединица које су обучаване, као и премјештајем у вријеме обуке, разног војног материјала за рад инструктора, г/ намјерним измишљањем тешкоћа - у циљу да се омете отварање Кадетског корпуса и друго”.⁸² Дакле, према оцјенама Потапова, цјелокупан однос владе и двора према руским војним инструкторима био је такав да се реформа црногорске армије започета 1910, и поред значајног увећања војне субвенције, могла остварити једино уз велике тешкоће и крајње непријатности, због одсуства не само сарадње него чак и добре воље од стране црногорске владе - усљед чега се и губио смисао војних субвенција Црној Гори.⁸³

Због непоштовања конвенцијом преузетих обавеза, тј. због закључивања и војних споразума са Србијом и Бугарском, Русија је прекинула исплату војне помоћи Црној Гори коју је конвенција предвиђала.

⁸⁰ Задржавање војне помоћи због рата Италије и Османског царства могло је бити израз противљења краљевим настојањима да придобије италијанску владу за преношење ратних операција против османске империје на Балкан. Н. Шкеровић, *Из односа Црне Горе и Русије*, 120.

⁸¹ АОНМЦГ, ф. Приновљена руска грађа, Дневник Н. И. Потапова.

⁸² АВПРИ, ф. Комисия по изданию документов в эпохи империализма, д. 320, л. 15.

⁸³ Исто.

За вријеме два балканска рата, како стоји у тајном телеграму руског посланика Обнорског од 9/22. маја 1914. руској влади, Црна Гора је издржавала своју војску средствима од аустријског зајма од 3,5 милиона круна, а затим и од помоћи савезника добијене после балканских ратова. Иако је помагала војне операције балканских држава, Русија је и даље задржавала исплату војне субвенције Црној Гори. Због тога је у мају 1914. финансијски положај црногорског Министарства војног био не само критичан већ и готово безизлазан. У то вријеме, влада је неколико мјесеци дуговала официрима око пола милиона круна. Они уопште нијесу добијали плату, па је, чак, постојала опасност да међу њима дође до побуне.⁸⁴

* * *

Из перспективе вишевијековне добре сарадње, епилог црногорско-руских односа, с обзиром на резултате остварене током прве и почетком друге деценије XX вијека, а посебно на примјеру војне конвенције, може се означити као политички мало очекиван. Неналажење пута да се, у промијењеним међународним околностима, међусобни односи ојачају и доведу до ранијег степена блискости највидљивије је било код одлучивања о даљој руској војној помоћи Црној Гори и дефинисању услова под којим она може бити продужена. Покушај Русије да настављањем са њеном исплатом уз закључивање војног споразума утиче на спољну политику Црне Горе и сачува свој утицај у њој, окончан је неуспјехом. Разлога за то било је више, али су се међу њима посебно истицали појава нових спољнополитичких партнера црногорског двора и дубока унутрашња криза у Црној Гори, коју су владајуће структуре, супротно интересима руске владе, покушавале да ријеше преношењем проблема на спољнополитички план, актуелизацијом источног питања. На крају, и за једну и за другу државу, војна конвенција се показала као примјер узалудних настојања да се међусобни интереси посебно на војном и политичком плану ускладе, што их је, свакако, још више учинило неспремним за вријеме које је долазило.

⁸⁴ АВПРИ, ф. ПА, д. 932, л. 138.

